№ 104 Յունիսի 20 (Յուլիսի 2) **1880** Յունիսի 20 (Յուլիսի 2) № 104

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 բուբլի, կէս տարվանը 6 բուբլի։ Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի Тифлис. Редакція „Мшакъ"

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Մացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամէն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցական կալուածներ.—Ներքին տեսութիւն։ Նամակ Երևանից։ Նամակ Պետրովսկից։ Նամակ Սալիանից։—Արտաքին տեսութիւն։ Անգլիական պարամնտը։ Թիւրքիա։ Ֆրանսիա։—«Մշակ» հեռագիրներ։—Յայտարարութիւններ։—Բանասիրական։ Հին-Բայազէտի արգի վիճակը։

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԱԼՈՒԱԾՆԵՐԸ

Ոբքան անհոգ է մեր եկեղեցական իշխանութիւնը իր կալուածների վերաբերութեամբ, ապացուցանում է հետևեալ իրողութիւնը։

Մեզ հաղորդում են, որ Ղարաբաղում կան անհագին եկեղեցական կալուածներ, մօտ 150,000 դեսեատին հող, թէ վարելահողեր և թէ անտառով ծածկած տեղեր, որոնք անհոգ թողված են շատ և շատ տարիներ։

Դեր Բաղդասար միտրոպոլիտի ժամանակ և նրա ջանքերով այդ հողերը ձեռք է բերել Հայոց եկեղեցական իշխանութիւնը և յատկացրել է այդ կալուածների արդիւնքը Հուշու հոգևոր-ազգային Հայոց դպրոցին։

Բայց մինչև այժմ նահանգի մէջ այդ ամենահարուստ հողերը ոչինչ արդիւնք չեն տուել հոգևոր դպրոցին։ Այդ բաւական չէ. հոգևոր իշխանութիւնը, կամ Հուշու հոգևոր դպրոցի հոգաբարձութիւնը չէ էլ հոգացել օրինաւոր կերպով դպրոցի անունը հաստատել տալ այդ հողերը, չէ էլ մտածել կառավարիչ նշանակել իր հողերը կարգի բերելու և կառավարելու համար։

Իսկ այժմ, լսում ենք, որ այդ հողերը դատի տակ են ընկնում։ Երկու խոշոր կալուածատէրեր, որոնցից մէնը մի հարուստ թուրք է, նոյնպէս կառավարութիւնը հանդէս են դուրս գալիս, յայտնելով իրանց իրաւունքը այդ հողերի մեծ մասի վրա։

Ահա ուրեմն որտեղ է հասնում մեր հոգևոր իշխանութեան անհոգութիւնը. այդքան տարի նա տիրապետում էր այդ հողերը, մի կողմից առանց նրանցից իր համար որ և է օգուտ քաղելու, իսկ միւս կողմից չը կարողացաւ մինչև անգամ օրինաւոր ճանապարհով հաստատել տալ իր վրա յիշեալ կալուածները։

Եւ այժմ, երբ արդէն դատ է սկսվում կալուածների մի մասը հոգևոր իշխանութենից անջատելու նպատակով, երբ արդէն երկրաչափը իր գործը սկսել է, երբ դատաստանական քննիչը տեղական բնակիչներից, որպէս վկաներից ցուցումներ է հաւաքում,—Լչմիածնի հոգևոր իշխանութիւնը, կամ Հուշու հոգևոր դպրոցի հոգաբարձութիւնը մինչև այժմ չեն մտածում մի հաւատարմատար նշանակել իրանց կալուածական իրաւունքները պաշտպանելու համար, չեն էլ մտածում օրինաւոր կալուածական թղթեր ձեռք բերելու....

Ահա, այսպէս է ամէն բանում մեր հոգևոր իշխանութեան անհոգութիւնը դէպի իր իրաւունքները և դէպի այն պարտականութիւնները, որ նա ունի ազգի վերաբերութեամբ։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Մայիսի 15

Լրագրութիւնը ազէտաբեր լուր է յայտնում, որ մեր Թուրքիայի հայերը քաղաքաձութեան ձեռքին գերի են գնում, իսկ մեր հաստատած ազգաների և մեր տիկինների անտարբերութիւնը և քարարտութիւնը այդ նուիրական գործին չոգնելու համար, պէտք է վերաբերել զոյա մեռելային որոնք ունենալուն։ Եթէ ապառած լեռը լինէր շնչաւոր առարկայ, անշուշտ անտարբեր չէր մնայ օգնութեան ձեռք մեկնելու սովի ձեռին գերի եղող արարածներին։ Բայց նրանց "Դեռ փոքր. հաց էլ ունեն, փողն էլ, ուրեմն և նոցա հացը, փոքր չէ, որ իրենց համարիւն եղբայրները և քոյրերը փոքրի ձեռքից մեռնում են։

Ցարէք, տարէք ազգեր և խանութներ, տարէք ձեր հետ այդ ձեր ունեցած ոսկին և արծաթը, մտածեցէք, զուցէ կարողանաք զորանցով երկնային փառքից մի մասը գնել։ Բայց հաւատացէք, որ ձեր ունեցած ոսկին և արծաթը պէտք է մաշեն և ցեցի պէս ապականեն ձեր մարմինը և հոգին։—Որովհետև ձեր եղբայրը քաղցած էին և չը կշտացրիք, մերկ էին և չհագցրիք ձեր հանդերձների լաթերով գոնէ ծածկել ձեր համարիւնների մերկութիւնը, չը կատարեցիք ոչ աւետարանական և ոչ մարդկային պարտականութիւններ։ Որովհետև վշտացածներին օգնութիւն հասցնելու համար, զուր, պ. խմբագիր, աւելի չուտ կամ ուշ չը կարելով որոշել, ազերսական խնդրագրով տեղիս կառավարիչին սիրտը հազիւ կրցաւ ի գութ շարժել։ Տէրութիւն հաւաքած տասնորդի ցուցնով փուռ մը բանալ հրամայեց, նախապէս փուռնը 5 կոպէկ սակարկութեամբ, ասելա մի երկու ամիս այսպէս, եթէ ցվերջ այս գունակ լինէր, չատ լաւ գրութեան մէջ էր Բայազէտը։

Բայց սովը օրըստօրէ սաստկանալով, փուռն գուռը անհամար ժողովուրդ սկսաւ հաւաքել. կը լսես որ ահա վիրակացուն անունը գոչելով և ստակին ցոյց տալով, կաղաղակեն «Ի սէր Աստուծոյ, եղբարը անօթի մեռան...», սակայն կէսն դատարկաձեռն է ունայն ետ կը դառնան, քանզի օր 15 պուդ սահմանուած է որ դուրս հանուի և աւելի չը մնի, որով օրէ օր հաց առնող աւելնալով և հացն ալ չը բաւականանալով, նորէն հաւասարութեան դիմեցին։ Բայց այս անգամին հայոց զարձեալ դժբաղդ նստաւ, որովհետև վերակացու կարգադրեց՝ տեղիս ոստիկանութեան տեղապահ «Մարի Մէհմէտ» անուն պաշտօնական անձը։ Նկատ այս անձը փուռն գուռն կանգնած ամբոխի մէջ, ինչպէս իւր անունէն յայտնի է չէի դէնքով հուր կը ցայտէր հայոց գլխին և սարսափելի ճիչ բառնալով, կը սարսեցնէր անօթութեամբ նուազեալ հայու սիրտն և փառասէր «Մարի Մէհմէտ»դա վերջ, հայա գաւուրլար դուրսունն, դեռ Մահմեդի ժողովրդին ասելեցէք, գաւուրները թող մնան, գրամանը կը կարդար, որով հացի կարասարութիւն չունեցող Թուրքեր առաւաձեռն ետ կը դառնային, առած հացի փուռնն կը ծախէին 20 կոպէկի ճարահատեալ հայոց, մի հացի գինը կը տանէի փուռնէն 4 հաց առնելով։

Բայց հայերը, որոնք 95%-ը զոյգեռ ետ և ունայն դառնալով, թախծեալ և տրտում իրարու կրտեն. «ինչպէս ընենք, Աստուած հոգիս չառնուր, որ ապատուեցաք, հիմա ձեռի ակը մեր ճանապարհն կը լան, որ հաց տանենք, ես օր էլ անհաց մնացինք, ոչ եղ կայ, ոչ բրինձ և ոչ ձաւար, որ մէկ զրալ ապուր լինենք և ուտենք, այլ օրը կուտը ստակ չը գտնուիր և առաւուրը բոլորովին դարձած «Աստուած ողորմած է, օրէ կաշխատինք, օրէ կուտենք» ըսելով, այս յուսով զինքն ապրած կենթադրէր. և տէրութիւնն ալ հակառակ իւր ամէն տարուան սահմանադրութեան, տասնորդը կապալառուաց (մուլթէզիմ) չը տալով, ինքն յատուկ պաշտօնեաներ կարգելով, տասնորդը ամբարելը։ Եթէ կապալառուաց տրուէր, գոնէ չտունն քիչը իրենց տարեկան հացը կը ճարէին, և որ ասելին է քան զամենայն, վաղարշակերտու հայազգութիւնը գաղթականութենէ նոր դարձ ընելով և ցանելու սերմ չը գտնելով, և ցանուածն ալ երաշտութեան պատճառաւ որը բնաւ չը գալու։ որը գետնամուկերը կոխելու ադագաւ, այն Բազրանցու առատ և անպակասելի չտեմբարանը դատարկ և պարապ մնաց, որով ալ հաց ուտել ոչ էր չէր երալէր, քանզի կարողութիւն չունէին հեռու տեղերէ ցորեան և այլ արմտիք բերել. մրանց մի քանի տուն հազիւ կրցան իրենց հացը Պարկատանի Մարկու գաւառում գնել, սակայն իսկոյն արգելուեցաւ նոյն տեղի խաներէն ցորեան դուրս հանելը. մնաց Բայազէտին, որ Արմէնչն տակաւ առ տակաւ կուտար, կը ծախուէր, բայց այս ալ տեղիս Թուրք ազգաբնակութիւնը նենգ թշնամութեամբ գաղտնի հանրապէր չդեց (ինչպէս իւր գործն է միշտ) առ Վանայ կուսակալն, իբրու թէ Արմենչն գալած ցորեանը ի Ռուսատան կը փոխադրուի, որ և կուսակալն Արմենչ.ու ճանապարհն ալ ազատեց։ Այս ալ մի դաւադրութիւն և հայոց սովալլուկ մահացնելու խորհրդաւոր թակարդ, քանզի Թուրքերը պատերազմի ժամանակ հայոց ինչքը արդէն տիրած լինելով, հարուստ էին առանց բացառութեան, որոնք նոքա քան զպատերազմն բոլորն զոյգեռ հայոց ծառայ կը համարուէին, այսպէս մեր Բայազէտը մնաց պաչարեալ դրութեան մէջ։

Բայազէտցին այսպէս անորոյ դրութեամբ, ալեկոծեալ ովկիանու մէջ խորտրդալով ծփուելով, և իւր վերը ինչ ատիճան դրութեան ենթարկուելը կամ ստակ չը գտնուիր և առաւուրը բոլորովին դարձած «Աստուած ողորմած է, օրէ կաշխատինք, օրէ կուտենք» ըսելով, այս յուսով զինքն ապրած կենթադրէր. և տէրութիւնն ալ հակառակ իւր ամէն տարուան սահմանադրութեան, տասնորդը կապալառուաց (մուլթէզիմ) չը տալով, ինքն յատուկ պաշտօնեաներ կարգելով, տասնորդը ամբարելը։ Եթէ կապալառուաց տրուէր, գոնէ չտունն քիչը իրենց տարեկան հացը կը ճարէին, և որ ասելին է քան զամենայն, վաղարշակերտու հայազգութիւնը գաղթականութենէ նոր դարձ ընելով և ցանելու սերմ չը գտնելով, և ցանուածն ալ երաշտութեան պատճառաւ որը բնաւ չը գալու։ որը գետնամուկերը կոխելու ադագաւ, այն Բազրանցու առատ և անպակասելի չտեմբարանը դատարկ և պարապ մնաց, որով ալ հաց ուտել ոչ էր չէր երալէր, քանզի կարողութիւն չունէին հեռու տեղերէ ցորեան և այլ արմտիք բերել. մրանց մի քանի տուն հազիւ կրցան իրենց հացը Պարկատանի Մարկու գաւառում գնել, սակայն իսկոյն արգելուեցաւ նոյն տեղի խաներէն ցորեան դուրս հանելը. մնաց Բայազէտին, որ Արմենչն տակաւ առ տակաւ կուտար, կը ծախուէր, բայց այս ալ տեղիս Թուրք ազգաբնակութիւնը նենգ թշնամութեամբ գաղտնի հանրապէր չդեց (ինչպէս իւր գործն է միշտ) առ Վանայ կուսակալն, իբրու թէ Արմենչն գալած ցորեանը ի Ռուսատան կը փոխադրուի, որ և կուսակալն Արմենչ.ու ճանապարհն ալ ազատեց։ Այս ալ մի դաւադրութիւն և հայոց սովալլուկ մահացնելու խորհրդաւոր թակարդ, քանզի Թուրքերը պատերազմի ժամանակ հայոց ինչքը արդէն տիրած լինելով, հարուստ էին առանց բացառութեան, որոնք նոքա քան զպատերազմն բոլորն զոյգեռ հայոց ծառայ կը համարուէին, այսպէս մեր Բայազէտը մնաց պաչարեալ դրութեան մէջ։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԻՆ-ԲԱՅԱԶԷԹԻ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ

Յուլութիւնը ինձ համար ընտրելի ունայնութիւն մը էր, թէ ինչ արված և պատահար և կամ թէ ինչ բարեբաղդութիւն և թերկարութիւ մէջոց կը պատահի մեր երկրի և ազգութեան, ծուլութեան անկողնոյ մէջ նստած անտարբեր աչք կը դիտեմ, բայց այս անգամ հազիւ սթափեցայ, հազիւ ազդու խթան մը վրա զարթոյց մեր երկրի դառն և անտանելի վիճակը, և աւելի լաւ ըսելով, վերջին աղէտի ճգնաժամի մէջ քաշած Նեղութիւնն՝ մեր ազգասէրոց հաղորդելու, գէթ անտեղեակ չը մնամք մեր ազգի առաջին, յուսալով մանգամայն որ պիտի արժանանամք մեր ազգասէրոց այն անհատներու ուշադրութեան, որ կը բարեհաճին տեսողութեան տակ ձգելի՝ այս աղխորով և արտասուաճոռոշող տողերը։ Ի զուի և կարեկցութեան պիտի շարժին դէպի իւրանց քոյրերը, մայրերը, եղբայրները, որք անտանելի և դառն վիճակի մէջ կը հեծին և կը տառապին, և յուսալով մրանգամայն ձերդ ազգասէր լրագրոյդ ազնիւ զգացման, որ չը պիտի զլանաք հիւրասիրել մեր նամակն ձեր պատուական թերթի անկիւնում։

Վայ, ասաղը, թշուառութիւնը և ամէն տեսակ անտանելի վիճակը և դառն հարստահարութիւնը, գոգցնս միայն Բայազէտին յատկացեալ է. ճակատագիրը՝ զոգցնս ամէն տեսակ արկածները և աղէտները, վիշտը և չը տեսնուած կենսագրաւ պատահարները և դառն երկունքը Բայազէտին սահմանած է։

1877-որդ թուականի թուրքս-ռուսական վերջին պատերազմի միջոցին Բայազէտի հայ-ազգարանութիւնն՝ ասարաուութիւնը, սպանումը, տեսակ տեսակ կոտանքը և նեղանաստրութեամբ իւր արեան մէջ թաւալումը և ներկումը, խայտառակ և մերկ կերպով այր և կին, ծեր և տղայ, օրիորդ և երիտասարդ՝ իւրանց գահճաց ձեռքով և իւրեանց սպանողաց խարազանեներով լեռներէն, ձորերէն գերեվարուելով, բռնի ճամբ հոգ ի Պարսկաստան աքսորումը, և անդ 3-400 մարդ տարօրինակ կերպով թաղումը չատերուն յայտնի եղան և չատերս ալ գերէն արտասք քամեց։

Ասածը բաղդի կարկի տարբակ մ'էր անցաւ. գնաց ըսելով, և մեր ազգի նպատակին հակառակ չը վարուելու դիտմամբ, նոնանք մեր արեամբ ներկուած հողի վրա և մեր արեամբ ներկուած քարերը կը դիտենք, մեր արեամբ ներկուած տան յատակի վրա անտարբեր հոգւով կը խորդանք, յոյս ունենալով թէ ազատութիւնը և հարստահարութեանց վերջը մոտալուտ է, բայց նորէն բաղդը մի սարսափելի և անտանելի վիճակի մը ալ ենթարկեց զմեզ, որով առաջինը մոռցանք, որով չատերը երանի կը կարդան այն կողոպտման, չատերը երանի կը կարդան այն գերեվարութեան և քաշած այն դառն ժամերուն, չատերը երանի կը կարդան անոնց, որոնք իրենց լերդերը ողջ ողջ լրենց սրտերէն դուրս հանուած տեսան իրենց գահճաց ձեռքերում, անոնց՝ որոնք իրենց արեան մէջ ողողեցան և ներկեցան։

Դիտեմ պիտի հարցանեն. ինչ է արդեօք այդ վիճակը, կը պատասխանեմ վերեսաս ասողը (այս բառէն հոգիս կը դողայ) որ չատերի հոգին փչել տուաւ, որ չատերու հոգին բերանը հասուցած է, և բոլորի ալ արիւնը ցամաքեցնելով, իրենք զիրենք գերեզմանի սփռոցը կը նշմարեն, ահա կուզեմ փոքր ի չատ լուսաբանել և կը խնդրեմ ձանձրութիւն չը լինի ընթերցողաց։

1879 թուի վերջին կիսուն ասողը՝ իւր գալը կիմացնէր, իւրաքանչիւր ոք երկիւղ կրելով իւր տարեկան հացը ամբարել կուզէր, բայց ինչ. քանզի ստակ չը գտնուիր։ Ինչպէս ասացի՝ գաղրած «Աստուած ողորմած է, օրէ կաշխատինք, օրէ կուտենք» ըսելով, այս յուսով զինքն ապրած կենթադրէր. և տէրութիւնն ալ հակառակ իւր ամէն տարուան սահմանադրութեան, տասնորդը կապալառուաց (մուլթէզիմ) չը տալով, ինքն յատուկ պաշտօնեաներ կարգելով, տասնորդը ամբարելը։ Եթէ կապալառուաց տրուէր, գոնէ չտունն քիչը իրենց տարեկան հացը կը ճարէին, և որ ասելին է քան զամենայն, վաղարշակերտու հայազգութիւնը գաղթականութենէ նոր դարձ ընելով և ցանելու սերմ չը գտնելով, և ցանուածն ալ երաշտութեան պատճառաւ որը բնաւ չը գալու։ որը գետնամուկերը կոխելու ադագաւ, այն Բազրանցու առատ և անպակասելի չտեմբարանը դատարկ և պարապ մնաց, որով ալ հաց ուտել ոչ էր չէր երալէր, քանզի կարողութիւն չունէին հեռու տեղերէ ցորեան և այլ արմտիք բերել. մրանց մի քանի տուն հազիւ կրցան իրենց հացը Պարկատանի Մարկու գաւառում գնել, սակայն իսկոյն արգելուեցաւ նոյն տեղի խաներէն ցորեան դուրս հանելը. մնաց Բայազէտին, որ Արմենչն տակաւ առ տակաւ կուտար, կը ծախուէր, բայց այս ալ տեղիս Թուրք ազգաբնակութիւնը նենգ թշնամութեամբ գաղտնի հանրապէր չդեց (ինչպէս իւր գործն է միշտ) առ Վանայ կուսակալն, իբրու թէ Արմենչն գալած ցորեանը ի Ռուսատան կը փոխադրուի, որ և կուսակալն Արմենչ.ու ճանապարհն ալ ազատեց։ Այս ալ մի դաւադրութիւն և հայոց սովալլուկ մահացնելու խորհրդաւոր թակարդ, քանզի Թուրքերը պատերազմի ժամանակ հայոց ինչքը արդէն տիրած լինելով, հարուստ էին առանց բացառութեան, որոնք նոքա քան զպատերազմն բոլորն զոյգեռ հայոց ծառայ կը համարուէին, այսպէս մեր Բայազէտը մնաց պաչարեալ դրութեան մէջ։

Բայազէտցին այսպէս անորոյ դրութեամբ, ալեկոծեալ ովկիանու մէջ խորտրդալով ծփուելով, և իւր վերը ինչ ատիճան դրութեան ենթարկուելը չը կարելով որոշել, ազերսական խնդրագրով տեղիս կառավարիչին սիրտը հազիւ կրցաւ ի գութ շարժել։ Տէրութիւն հաւաքած տասնորդի ցուցնով փուռ մը բանալ հրամայեց, նախապէս փուռնը 5 կոպէկ սակարկութեամբ, ասելա մի երկու ամիս այսպէս, եթէ ցվերջ այս գունակ լինէր, չատ լաւ դրութեան մէջ էր Բայազէտը։

Բայց սովը օրըստօրէ սաստկանալով, փուռն գուռը անհամար ժողովուրդ սկսաւ հաւաքել. կը լսես որ ահա վիրակացուն անունը գոչելով և ստակին ցոյց տալով, կաղաղակեն «Ի սէր Աստուծոյ, եղբարը անօթի մեռան...», սակայն կէսն դատարկաձեռն է ունայն ետ կը դառնան, քանզի օր 15 պուդ սահմանուած է որ դուրս հանուի և աւելի չը մնի, որով օրէ օր հաց առնող աւելնալով և հացն ալ չը բաւականանալով, նորէն հաւասարութեան դիմեցին։ Բայց այս անգամին հայոց զարձեալ դժբաղդ նստաւ, որովհետև վերակացու կարգադրեց՝ տեղիս ոստիկանութեան տեղապահ «Մարի Մէհմէտ» անուն պաշտօնական անձը։ Նկատ այս անձը փուռն գուռն կանգնած ամբոխի մէջ, ինչպէս իւր անունէն յայտնի է չէի դէնքով հուր կը ցայտէր հայոց գլխին և սարսափելի ճիչ բառնալով, կը սարսեցնէր անօթութեամբ նուազեալ հայու սիրտն և փառասէր «Մարի Մէհմէտ»դա վերջ, հայա գաւուրլար դուրսունն, դեռ Մահմեդի ժողովրդին ասելեցէք, գաւուրները թող մնան, գրամանը կը կարդար, որով հացի կարասարութիւն չունեցող Թուրքեր առաւաձեռն ետ կը դառնային, առած հացի փուռնն կը ծախէին 20 կոպէկի ճարահատեալ հայոց, մի հացի գինը կը տանէի փուռնէն 4 հաց առնելով։

Բայց հայերը, որոնք 95%-ը զոյգեռ ետ և ունայն դառնալով, թախծեալ և տրտում իրարու կրտեն. «ինչպէս ընենք, Աստուած հոգիս չառնուր, որ ապատուեցաք, հիմա ձեռի ակը մեր ճանապարհն կը լան, որ հաց տանենք, ես օր էլ անհաց մնացինք, ոչ եղ կայ, ոչ բրինձ և ոչ ձաւար, որ մէկ զրալ ապուր լինենք և ուտենք, այլ օրը